

FTAMP 14.25.07

Ә.Ә. ИСАТАЕВА¹, Г.И. УАЙСОВА¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)
Uaisova54@mail.ru; <https://doi.org/10.51889/2020-1.2077-6861.20>

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУ ӘРЕКЕТІН ДАМУДЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу әрекетін дамытудың лингвистикалық негіздері қарастырылған. Сөйлеу әрекетін қалыптастыруда мәтіннің алатын рөлі ерекше екеніне тоқталған. Сөйлеу әрекеті жеке-жеке сөйлемдер құрастыруды емес, бірнеше сөйлемнің басын құрап, әрі грамматикалық, әрі мағыналық жағынан байланыстырып, тұтас мәтін түрінде сөйлеуді талап ететіні көрсетілген. Демек, бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу әрекетін қалыптастырудың түпкі нәтижесі шығарма, әңгіме, яғни мәтін болуы тиіс. Ғалымдардың мәтіннің тілдік қатынастағы рөлі жайлы еңбектеріне талдау жасалған. Мәтінге тән ғылыми белгілер көрсетіліп, бастауыш сыныпта мәтін бойынша берілетін негізгі түсініктер ұсынылған. Сонымен қатар мәтіндерді оқу және талқылау арқылы дұрыс сөйлеуді және жазуды үйренуге мүмкіндік жасалатыны атап өтілген. Солардың негізінде бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу әрекетін мәтін арқылы дамыту жолдары қарастырылған.

Түйін сөздер: сөз, сөйлем, мәтін, тіл дамыту, сөйлеу әрекеті, мәтінге тән белгілер, мәтін түрлері.

Адамның ойын жарыққа шығаратын құрал – тіл. Демек, тіл – дыбыстық, сөздік, грамматикалық құралдардың тарихи қалыптасқан жүйесі, ол ойлау жұмысын шындыққа айналдырушы және қоғамдағы адамдардың қарым-қатынас жасау, ой алмасу, өзара түсінісу құралы [1, Б.15]. Сонымен қатар тіл – тасымал құралы, мәдениетті жеткізуші, ол ұрпақтан ұрпаққа сақталып келген ұлттық мәдениеттің жауһарларын тасымалдайды.

Сөйлеу қарапайым адамдарға өз ойларын білдіру үшін берілсе, дана адамдарға ойын құпия ұстау үшін беріледі. Тыңдаушының мақсаты – сөйлемдегі негізгі ойды түсіну. Ал сөйлеушінің мақсаты басқаша. Ол тілдің грамматикалық құрылымына сай ұйымдасқан тілдік дыбыстар мен сөздерді (немесе белгілерді) қолдана отырып, ойды сөйлем ретінде жеткізеді [2, Б.458].

Рухани байлығымыз тіл арқылы жасалады. Ана тілінің баға жетпес құдіреті мен қуаты – адамды ерлікке, Отанын, туған халқын сүйуге тәрбиелеудегі негізгі құрал. Сондықтан да ана тілі бастауыш мектептерде ең негізгі пән болып есептеледі. Өйткені

ана тілінде оқу-жазуға дағдылану арқылы басқа пәндерді оқып-үйренуге жол ашылады. Ана тілін толық меңгермеген бала тарихты және жаратылыстану ғылымдарын үйренген кезде, теореманы, математикалық бір есепті өз сөзімен айтып бере алмай, дәл осындай күйге ұшырайды. Балалар ана тілі арқылы адамгершілікке, интернационалдық, патриоттық рухқа тәрбиеленеді. Ана тілінде жақсы оқи алатын бала өзі оқыған немесе айтылған материалдардағы ойды да дәл түсінеді. Ал мектепте оқытылатын грамматика, оқу, тіл дамыту сабақтарының, бір жағынан, білімдік мәні, екінші жағынан, тәрбиелік мәні, үшіншіден, баланың жеке басындағы қасиеттерді дамытып, олардың әлеуметтік бағдарларын айқындай түсуде орасан зор үлес қосады.

Тілдің рухани қазынаны сақтап, мұра ретінде ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуші қызметінің мәні де тіл білімінде ерекше атап көрсетіледі. Осы тұрғыдан қазақ тіл білімінде термин ретінде жаңадан қалыптасып келе жатқан, тілді танымдық қырынан анықтайтын тілтаным ұғымы мен дүниетаным ұғымы тығыз байланысты. Ой

тіл арқылы ғана жарық көріп, тіл арасындағы түрлі деңгейдегі қатынастарды реттеп отырады. Керісінше, тілде адам санасында бар ойдың негізінде ғана сөздер, сөйлем құрылымдары, фразеологизмдер және т.б. түрінде тілдік формаға айналып, тіл болып сыртқа шыға алады.

Ұлттық ойлаудың, ұлттық дүниетанымының өзіне ғана тән ерекшелігін, нақтырақ айтқанда, әр ұлттың өз дәстүрі мен салты, әдет-ғұрпы, ұлттық ойындары, мақал-мәтелдері және т.б. осы сияқты қалыптасқан жүйесі ретінде көрініс табады. Сондықтан бастауыш сыныптарда ана тілінің заңдылықтарын жете меңгеріп, әдеби тіл нормаларында еркін сөйлеп, сауатты жаза білу міндеті қойылып отыр. Өйткені – тіл дамыту сайып дамыту сайып келгенде ой дамыту. Осы тұрғыдан алғанда, бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу әрекетін қалыптастырудың лингвистикалық негіздеріне сөз, сөйлем және мәтін алатыны белгілі.

Адамдардың қарым-қатынасында ойды бір-біріне жеткізетін басты тұлға – сөйлем. Адам өз ойын сөйлем құрастырудың заңдылықтарын біле отырып, айтатын ойын, пікірін түсінікті етіп жеткізуге ұмтылады. Бұл туралы белгілі тілші ғалым К.Аханов былай деп жазады: «Сөйлем – коммуникативті қызметімен, яғни шындық болмыстың бір бөлшегі жайында хабар беретін қызметімен сипатталатын синтаксистік единица» [3, Б.401]. Ал С.Аманжолов сөйлем жайлы:

«Сөйлем дегеніміз – кейде ұзын ойдың бір бөлшегін, кейде қысқа ойдың бүтінін қармайтын сөздер тобы», – дейді [4, Б.401].

Сөйлемнің қатысымдық қызметін профессор Ф.Ш.Оразбаева: «Сөйлем – тілдік қатынастың орындалуына тікелей себепкер болатын ең қажетті тұлға. Сөйлем баяншының жеткізейін деген ойын, қабылдаушыға түсінікті етіп қана қоймай сонымен бірге оның (қабылдаушының) қайыра жауап беруінің көрсеткіші де болып табылады», – деп түсіндіреді [5, Б.39]. Бұл айтылғандардың бәрі оқушылардың сөйлеу әрекетін қалыптастыруда сөйлемнің басты рөл атқаратынын байқатады.

Сөйлесім әрекетін қалыптастыруға ықпал ететін қатысымдық тұлғалардың ең жоғарға сатысы мәтін болып табылады. Өйткені адам өз ойын екінші біреуге жеткізген кезде сөйлемдерді қалай болса солай айта салмайды, оларды мағыналық жағынан, тұлғалық жағынан да байланыстырып баяндайды, яғни мәтін арқылы жеткізеді. Адам үлкенді-кішілі, ірілі-ұсақты мәтіндерді сөйлесім әрекетінің кез келген кезеңінде ойдан құрап айта береді. Демек, «Мәтін – ойлау, хабарлау, баяндау, қабылдау, пайымдау құбылыстарымен байланысты, адамдар арасындағы тілдік қатынастың іске асуына негіз болатын қатысымдық жүйелі тұлға» [6, Б.26]. Мәтіннің оқушы тілін дамытудағы рөлі туралы Н.Оралбаева былай дейді: «Текст оқушыға білім береді, текст оқушыны оқуға үйретудің құралы, ол ойын, тілін дамытады, тәрбиелейді, қазақша сөйлеуге үйретеді» [7, Б.144].

Мәтін – қатысымдық тұлғалардың ішіндегі мазмұндық тұтастығымен ерекшеленетін бүтін жүйе. Тіл білімінде қатысымдық бағыт дами бастағаннан кейін тілшілер мен әдіскер ғалымдар сөйлемнен де ірі тілдік тұлғаның бар екеніне назар аудара бастады. Бұл туралы тілші ғалым Ф.Ш.Оразбаева былай дейді: «Бұрын мәтін дербес жиынтық тұлға ретінде жеке өзі зерттеу өзегі болмай, тек сөйлемді жан-жақты білу жұмсалатын контекст есебінде қарастырылатын да, көбінесе оның сөйлемге қатысты жақтары сөз болатын» [6, 25].

Ғалымдар мәтіннің көмегімен тілдің өмір сүруін, оның заңдылықтарын тануға болатынын үнемі айтып келеді. Өйткені бұлардың мәні тілдік тұлғалардың тек сөйлемде ғана емес, ірі бөлшектердің құрамында қызмет етуі кезінде ғана ашылады. Бұл туралы әдістемеші ғалым Т.М.Әбдікәрімова мәтіннің құрылуы төменгі талаптарға жауап бергенде ғана жүзеге асатындығын көрсетеді:

- сыртқы тұлғалық байланыстарға;
- белгілі бір ішкі мағынаға (мазмұнға) және дер кезінде қабылдана алу мүмкіншіліктеріне ие болу;
- қарым-қатынас жасауды іске асыру т.б. [8, Б.105].

Демек, мәтін – сөйлеу процесінің жемісі. Ол тілді жүйелі қолданудың барысында ғана пайда болады екен. Сөйлеу процесі сырт қарағанда меңгерілмеген құбылыс сияқты болып көрінгенімен, шындығында, тіл жүйесі оған әсерін тигізіп отырады.

Мәтіннің барлық лексикасынан тірек сөздерді немесе «мағыналық кезеңдерді» анықтауда тірек сөздер мәтіннің жалпы мағынасын айқындауға көмегін тигізіп, жеке сөздердің мағынасын тұтас контекстке біріктіруге мүмкіндік туғызады.

Ауызша, жазбаша байланыстырып сөйлеу жеке-жеке сөйлемдер құрастыруды емес, бірнеше сөйлемнің басын құрап, әрі грамматикалық, әрі мағыналық жағынан байланыстырып, тұтас мәтін түрінде сөйлеуді талап етеді. Демек, байланыстыра сөйлеудің түпкі нәтижесі шығарма, әңгіме, яғни мәтін болуы тиіс. Бұған дәлелді профессор С.Рахметованың мына пікірінен анық байқауға болады: «Байланыстыра сөйлеу дегеніміз – логика мен грамматиканың заңы бойынша құрылған, белгілі бір тақырыпта аяқталған ойды білдіретін және өзара байланыста азды-көпті бөліктерден тұратын біртұтастық» [9]. Бұл анықтамаға зер салып қарасақ, мәтінге қатысты белгілерді аңғаруға болады. Олай болса, бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу әрекетін дамыту – мәтін құрастыру деген сөз. Осыны дер кезінде байқаған авторлар (Уайсова Г., Жұмабаева Ә.) жаңа буын қазақ тілі бағдарламасына «Мәтін» тарауын енгізген болатын. Бұл бастауыш сыныпта қазақ тілін оқытуды тек грамматикалық ұғымдар берумен шектемей, тілді қарым-қатынас құралы ретінде танытуға және оқушылардың тілін дамытуға мүмкіндік берді. Осы мақсатта жаңа буын оқулықтарына тек «Мәтін» бөлімі ғана емес, сонымен қатар «Тіл және сөйлеу», «Сөз» бөлімдері де жаңадан қосылды [10]. Бұлар бірін-бірі толықтыра келіп, шәкірттердің сөздік қорын молайту, байланыстырып сөйлеуін дамыту және оны қарым-қатынас құралы ретінде емінеркін қолдана алу дағдыларын, яғни сөйлеу әрекетін қалыптастыруға қызмет етті. Қазіргі жанартылған оқу бағдарламасында бұл идея

одан әрі тереңдетіліп, сөйлесім әрекетінің түрлері жеке-жеке қамтылып отыр [11].

Еліміз егемендік алған тұста жасалған «Қазақ тілінің» жаңа буын бағдарламасы мен оқулығына «Мәтін» тақырыбы алғаш рет енгізілген болатын. Осы тақырыптың бағдарламаға арнайы енгізілуінің дұрыс екендігі бүгінгі күні еш күмәнсіз дәлелденіп отыр. Өйткені мәтінмен жұмыс, бір жағынан, оқушылардың сөйлеу әрекетін қалыптастырудың негізі болса, екінші жағынан, тілдің лексикалық және грамматикалық жақтарының алуан түрлі қыр-сырларын жан-жақты талдап, жинақтай білуіне, олардың өзара бірлікте болатынын танытуға мүмкіндік береді.

Осы тұста тілді, оның ішінде оқушылардың ана тілін оқыту барысында балалардың сөйлеу дағдысын дамыта оқытуға көп көңіл бөлу керек пе, болмаса қалай дұрыс сөйлеу қажеттігі туралы ғылыми ұғымдарды немесе грамматиканы меңгертуге көп назар аудару қажет пе деген мәселенің айналасындағы бір-біріне кереғар пікірлер бұрынғы кеңес мектебінің 70 жылдан астам тарихының өн бойында үнемі жалғасып келгенін атап айтқан жөн. Мәселен, 20-жылдары «грамматиканы арнайы оқытудың қажеті жоқ, оны сөйлеу барысында оқушылардың өздері-ақ үйренеді» деген көзқарас үстем болса, 30-жылдардың бас кезінен бастап кеңес мектептерінде оқушыларға сөйлеу, жазу дағдыларын үйрету тілдің лексикалық, фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік жүйелерін меңгертумен қатар жүргізіле бастады. Ал 50-жылдары оқушылардың сөйлеу және жазу дағдыларындағы олқылықтар сөздердің лексикалық мағыналарын үйретуге аз көңіл бөлінгендігінен деп табылды. Осы жағдай 60-жылдары бастауыш мектептерде берілетін білім мазмұны мен оқыту әдістерін жаңарту жұмысын іске асыруға алып келді.

Бұл тұста орыс ғалымдары Д.Н.Богоявленскийдің, Н.Ф.Жуйковтың, Н.С.Рожественскийдің, Е.Г.Шашкованың және т.б. бастауыш сынып оқушыларына грамматикалық ұғымдар беру негізінде олардың дұрыс сөйлеу әрі жазу дағдыларын қалыптастыру мәселелерін қарастырған

құнды зерттеулері болғаны белгілі. 60-80 жылдары бастауыш сыныптарда қазақ тілін оқыту әдістемесін жетілдіру мәселелерін қарастырған әдіскер-ғалымдардың (М.Балакаев, Р.Әміров, С.Рахметова, Ш.Әуелбаев, А.Асқарбаева, О.Байқуатова, т.б.) еңбектерінде оқушылардың дұрыс сөйлеу және жазу дағдыларын қалыптастыру мен оларға грамматикалық ұғымдар беру жұмыстарының тиімді үйлесімін табу, оңтайлы әдіс-тәсілдер жүйесін қолдану мәселелері әр түрлі ыңғайда қарастырылды. Алайда тіл пәнін оқыту барысында оқушылардың сөздік қорын байытып, байланыстырып сөйлеуін дамытудағы мәтіннің рөліне назар аударылмады.

Ол кезде бағдарламада байланыстырып сөйлеу немесе тіл ұстарту деп аталатын тақырып беріліп, оған 15-20 сағат уақыт бөлінетін. Бірақ оқулықта бұған арналған тапсырмалар жүйесі болмағандықтан, оны әр мұғалім өз білгенінше пайдаланып, тіл дамыту жұмысы өз дәрежесінде іске асырылмады. «Мәтін» тақырыбының арнайы енгізіліп және онымен жыл бойы үздіксіз жұмыс жүргізу осы олқылықтың орнын толтыруға мүмкіндік берді. Бұл туралы бағдарламада былай деп жазылған: «...

Тыңдау және оқу кезінде мәтіндегі ойдың дамуын байқай білуге, олардың сабақтастығы мен өзара себеп-салдарлық байланыстарын түсінуге, баяндаудың тақырыбы мен ондағы негізгі ойды айқындай білуге үйретудің маңызы зор. Өз ойын дұрыс айта білу қабілетін қалыптастыру үрдісінде балаларға мәтіннің кімге бағытталғанына, мақсатына және жалпы сөйлеу ортасына байланысты ерекшеліктерін көрнекті түрде айқын түсіндірудің мәні ерекше» [12, Б.45].

Бастауыш сыныпта оқушылар әр алуан мәтін түрлерімен (әңгімелеу, сипаттау, пайымдау) танысады, оларды дұрыс құрастырып айтуға және әдеби, ғылыми танымдық мәтіндердің ерекшеліктерін байқауға үйренеді.

Сабақта оқушылардың сөйлеу қызметін ұйымдастыру барысында оларды өздіктерінен сөйлеуге итермелейтіндей, өз беттерімен мәтін құрастыратындай жағдай туғызу маңызды. Осы мақсатта ұсынылған мәтінді сөзбе-сөз қайталауды және өз жанынан сөз қосып айтуды талап ететін сюжетті-рөлді ойындарды пайдалану қажет.

Мәтін туралы түсінік беруде мұғалімдердің мына мағлұматты білгендері жөн [13, Б.27] (Кесте 1):

Кесте 1

Мәтінге тән белгілер

Мәтінге тән ғылыми белгілер	Бастауыш сыныпта берілетін негізгі түсініктер
Тақырыптық-мазмұндық бірлігі мен тиянақтылығы	Мәтіннің белгілі бір тақырыпқа негізделген мазмұны өзара байланысты бірнеше сөйлемнен тұратындығы
Коммуникативті мақсаттылығы, прагматикалық бағыттылығы	Мәтінде негізгі ой болатындығы
Құрылымдық біртұтастығы	Мәтінді құрылымдық бөлімдерге бөлуге болатыны
Құрылымдық-логикалық жүйелілігі	Мәтіннің құрылымдық-мазмұндық бөлімдері және ондағы сөйлемдер бір-бірімен жүйелі түрде байланысатыны

Ең алдымен, мәтіннің тақырыптық-мазмұндық бірлігі деген мәселеге тоқталайық. Тақырып «пікір не нәрсе туралы екенін білдірсе, мазмұн «бір нәрсе туралы ойға алған пікірді» танытады [13]. Ендеше, тақырып пен мазмұн бір-бірімен астарласып, тығыз байланыста, бірлікте жүреді, көп

жағдайда бұл екеуі біріне-бірі сәйкес келіп отырады. Сол себепті оқушыларға берілген тақырып бойынша оның ішкі мазмұнын болжауды және мазмұнына орай мәтінге ат қоюды үйрету керек.

Мәтіннің негізгі қасиеттерінің бірі – коммуникативтік мақсаттылығы. Мәтін

сөйлеу әрекетінің жемісі екендігі белгілі. Кез келген әрекет сияқты сөйлеу әрекетінің де мақсаты мен себебі (мотив) болады. Осы мақсат пен себеп сөйлеудің не жайында, не туралы екендігін анықтап береді.

Шынында да, адам белгілі бір ойды білу я білдіру мақсатын көздейді, яғни сөйлеу мақсатының артында үнемі негізгі ой тұрады. Негізгі ой – автордың не сөйлеушінің білдіргісі я білгісі келген басты тілегі.

Мәтіннің құрылымдық біртұтастығы да – оқушыларға мәтін туралы білім бе-

Ара – жәндік. Оқушы құстың суретін салды. Әжем тон тікті.

Талдау сұрақтары: – Бірінші бағандағы сөйлемдерде не туралы айтылған?

- Екінші бағанда ше?
- Бірінші бағандағы сөйлемдерге ат қоюға бола ма?
- Қай бағандағы сөйлемдердің орнын алмастырып айтуға болмайды? Неліктен?

Осы тәрізді жаттығулардан соң оқушылар сөйлемдер мәтін ішінде қалай болса солай ретсіз орналаспайтынын, олардың орналасу реті, белгілі бір заңдылығы бар екенін байқайды. Одан әрі оқушыларға мәтін ішіндегі алғашқы сөйлем айтылатын ойға бағыт беріп, келесі сөйлем сол ойды дамытып, оған айтылуы тиіс жаңа ой қосып отыратынын меңгертуге ұмтылу керек.

Мәтін туралы түсінік берілгеннен кейін орны ауыстырылып берілген сөйлемдерден мәтін құра, мәтінді оқып неше бөліктен тұратынын айт, жоспар немесе тірек сөздер бойынша мәтін құра, сурет бойынша мәтін құрастыр деген сияқты тапсырмалар орындалады. Немесе, мәтін тақырыбына сай келмейтін бөлікті алып тастап, мәтінді қайта құрастыр, мәтінге жоспар құр деген тәрізді тапсырмалар беруге болады. Осындай тапсырмаларды орындау барысында оқушылар мәтіннің қандай бөліктерден тұратынын және әр бөліктің азат жолдан бастап жазылатынын аңғара бастайды.

Мәтін түрлерімен де оқушылар 2-сыныптан бастап таныстырылады. Әңгімелеу,

руде ескерілуі тиіс маңызды нәрселердің бірі. Оқушыға мәтін туралы түсінік қалыптастыру үшін, ең алдымен, мәтіннің «бірнеше сөйлемнен құралатындығы» жайында белгілі дәрежеде білім беруіміз керек. Мысалы, 2-сыныпта оқушыларға мәтіннің мағына жағынан өзара байланысты екі не одан да көп сөйлемнен құралатындығы туралы қарапайым түсінік беріледі. Бұл үшін бірінші, екінші бағандағы сөйлемдер салыстырылып оқытылып, талдатылады:

Ара – бал беретін қанатты жәндік.

Ол гүл шырынмен қоректенеді. Омартаға балды жинайды.

сипаттау және пайымдау мәтіндерінің өзгешеліктерін терең ұғынып, өз тәжірибелерінде пайдалана білулеріне қол жеткізу қажет. Төменде мәтін түрлерінің әрқайсысына тән белгілерді сызбамен жинақтап көрсеттік (1 сурет):

Көрсетілген мәтін түрлерін қамтитындай бір үлгі алайық:

Аққу

Аққу – қорғауға алынған, мойны ұзын жыл құсы. Денесі созылыққы, басы онша үлкен емес. Қауырсыны тығыз, әрі үлпілдек, шымқай ақ түсті.

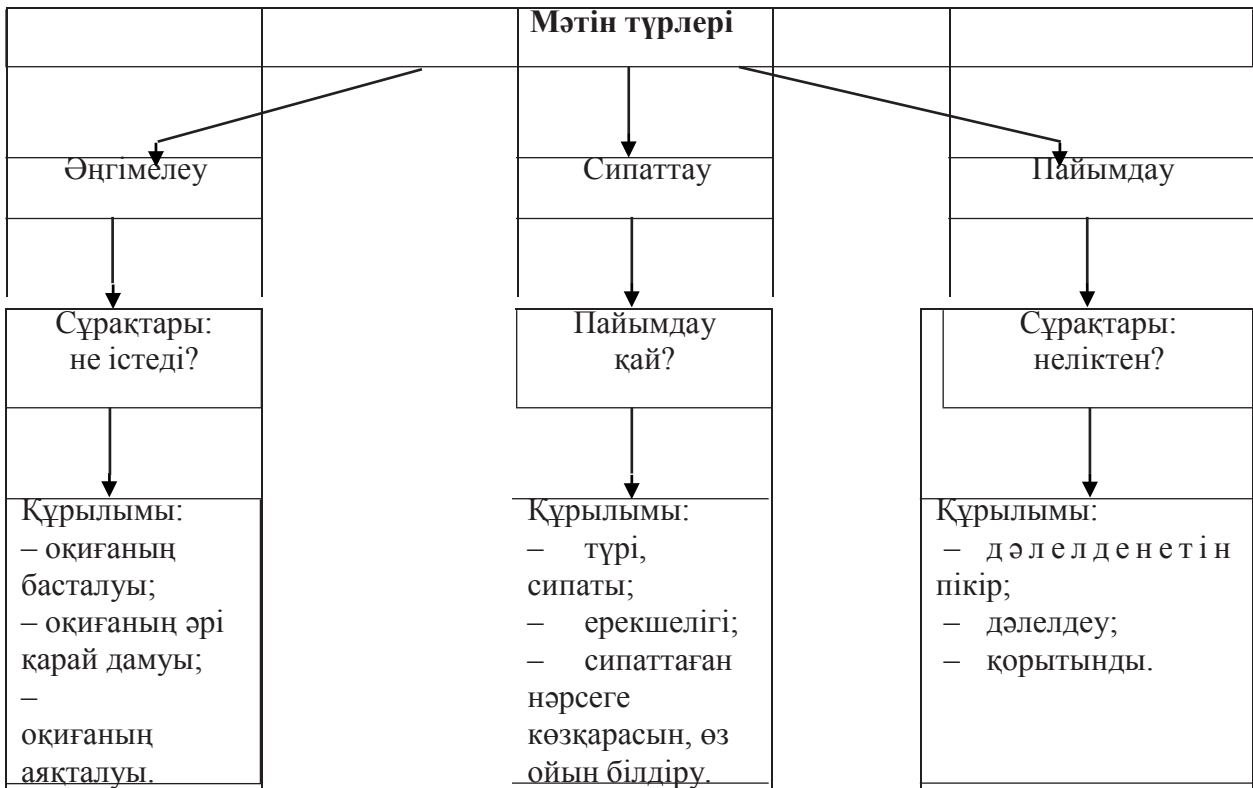
Ол ұясын жұптасып, қамысы нулы, суы таза, тұщы көлдің жағасына салады. Оның бір ерекшелігі өлгенше жұптарын жазбайды.

Халқымыз аққуды киелі құс санап, оған ешуақытта оқ атпайды.

(«Қазақстан» энциклопедиясы)

Осы мәтіннен оның үш түрін жеке-жеке тапқызуға мүмкіндік бар, жетіспейтін тұстарын оқушылардың өздеріне толықтырту қажет:

а) *Әңгімелеу мәтіні*: Аққу ұясын жұптасып, қамысы нулы, суы таза, тұщы көлдің жағасына салады. Оның бір ерекшелігі өлгенше жұптарын жазбайды.

1 сурет. Мәтін түрлерінің құрылымы

ә) Сипаттау мәтіні: Аққу – қорғауға алынған, мойны ұзын жыл құсы. Денесі созылыңқы, басы онша үлкен емес. Қауырсыны тығыз, әрі үлпілдек, шымқай ақ түсті.

б) Пайымдау мәтіні: Аққуды ешуақытта атпайды. Өйткені халықымыз аққуды киелі құс деп санаған. Сондықтан оны атуға болмайды.

Мәтінмен жұмыс «Қазақ тілі» сабақтарында жыл бойы үздіксіз жүргізіледі. Тек арнайы осы тақырыпқа бөлінген уақытта ғана емес, өзге тілдік материалдарды оқыту барысында да мәтінмен жұмыс жүргізіліп отырылады. Сол арқылы әр сабақта оқушылардың сөздік қорын молайтып, байланыстырып сөйлеуін дамытуға мүмкіндік жасалады. Осыған орай мәтіндегі таныс емес сөздердің мағынасын түсіндіру жұмысы, яғни сөздік жұмысы да үнемі іске асырылып тиіс.

Мәтінмен жұмыс – оқушылардың сөйлеу әрекетін дамытудағы аса маңызды жұмыс.

Ақпаратты мәтін арқылы беру негізгі құралдың бірі болып отыр. Мәтінмен жұмыс оқушылардың сөйлеу әрекетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мәтіндерді оқу және талқылау арқылы дұрыс сөйлеуді және жазуды үйренуге мүмкіндік жасалады. Сонымен қатар мәтінмен жұмыс жүргізудің маңыздылығы күнделікті өмірде кез келген ақпаратты оқу, сол туралы не сол бойынша жазу, пікір айту немесе мәтіндерді тыңдауға тура келетін әрекеттермен кездесіп жататынымызбен байланысты.

Мәтінмен жұмысты тиімді ұйымдастыру арқылы төмендегідей нәтижелерге қол жеткізуге болады:

- мәтінде берілген ақпараттың негізгі дәйектері мен жалпы мәнмәтінін түсіну қабілеттілігі;
- мәтіннен қажетті ақпаратты сұрыптап алу қабілеттілігі;
- мәтінде берілген ақпаратты толыққанды және нақты түсіну қабілеттілігі;
- мәтінді талдауда тілдің құрылымы

мен қызметін қолдана білу мүмкіндігі пайда болады.

Сыныпта оқушылармен талдауға болатын мәтінді таңдау да оңай жұмыс емес. Дұрыс таңдалған мәтін оқушылардың лингвистикалық әрекетін барынша арттыруға ықпал етеді, ол төмендегідей талаптарды қамтуы қажет:

– оқушыларға бағытталған болуы;

– оқушыларды қызықтыратын ақпаратты қамтуы;

– сөйлеу және жазу дағдыларын жақсарту және дамыту үлгісі болуы.

Осылайша, мәтінмен жұмыс арқылы оқушылардың сөз байлығын дамыту, сөздік қорларын молайту және сөйлеу дағдыларын әрі қарай жетілдіре отырып, олардың сөйлеу әрекетін дамытуға мүмкіндік жасалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1] Терминасова С.Г. Тіл және мәдениетаралық коммуникация. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 320 б.
- [2] Фромкин В, Родман Р., Хайамс Н. Тіл біліміне кіріспе. –Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 608 б.
- [3] Аханов К. Тіл білімінің негіздрі. – Алматы: Санат, 1993. – 496 б.
- [4] Аманжолов С. Қазақ әдеби тілі синтаксисінің қысқаша курсы. – Алматы: Санат, 1993. – 320 б.
- [5] Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас және қатысым әдісінің ғылыми-теориялық негіздері: Дис.пед. ғыл. докт. – Алматы, 1996. – 415 б.
- [6] Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. – Алматы: РБК, 2000. – 208 б.
- [7] Оралбаева Н., Жақсылықова К. Орыс тіліндегі мектептерде қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 208 б.
- [8] Әбдікәрімова Т.М. «Әліппе» мен «Ана тілі» оқулықтарында мәтін түзудің ғылыми-әдістемелік негіздері: Дис. пед. ғыл. докт. – Алматы, 2007. – 298 б.
- [9] Рахметова С. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 2016. – 224 б.
- [10] Қазақ тілі бағдарлама. –Астана, 2012. – 21 б.
- [11] Бастауыш білім беру деңгейінің 2-4 сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде). – Астана, 2018 <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/v1800016989> (Қаралған күні 05.12.2019).
- [12] Жалпы білім беретін мектептің оқу бағдарламалары (1-4 сыныптар). – Алматы: РБК, 1997. – 334 б.
- [13] Сламбекова Н.М. Жазбаша сөйлеу өнері. – Алматы, 2008. – 58 б.

References

- [1] Terminasova S.G. Til zhane madenietaralyk kommunikaciya. – Almaty: Ultytk audarma byurosy, 2018. – 320 b.
- [2] Fromkin V, Rodman R., Hajams N. Til bilimine kirispe. –Astana: Ultytk audarma byurosy, 2018. – 608 b.
- [3] Ahanov K. Til biliminin negizdri. – Almaty: Sanat, 1993. – 496 b.
- [4] Amanzholov S. Kazak adebi tili sintaksisinin kyskasha kursy. – Almaty: Sanat, 1993. – 320 b.
- [5] Orazbaeva F.Sh. Tildik katynas zhane katysym adisinin gylymi-teoriyalik negizderi: Dis.....ped. gyl. dokt. – Almaty, 1996. – 415 b.
- [6] Orazbaeva F.Sh. Tildik katynas: teoriyasy zhane adistemesi. – Almaty: RBK, 2000. – 208 b.
- [7] Oralbaeva N., Zhaksylykova K. Orys tilindegi mektepтерде kazak tilin okytu adistemesi. – Almaty: Ana tili, 1996. – 208 b.
- [8] Abdikarimova T.M. «Alippe» men «Ana tili» okulyktarynda matin tuzudin gylymi-adistemelik negizderi: Dis. ... ped. gyl. dokt. – Almaty, 2007. – 298 b.
- [9] Rahmetova S. Kazak tilin okytu adistemesi. – Almaty: Rauan, 2016. – 224 b.
- [10] Kazak tili bagdarlama. –Astana, 2012. – 21 b.
- [11] Bastauysh bilim беру dengejinin 2-4 synyptaryna arналган “Kazak tili” paninen ulgilik oku bagdarlamasy (okytu kazak tilinde). – Astana, 2018 <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/v1800016989> (Karalган kuni 05.12.2019).

[12] Zhalpy bilim beretin mekteptin oku bagdarlamalary (1-4 synuptar). – Almaty: RBK, 1997. – 334 b.

[13] Slambekova N.M. Zhazbasha soileu oneri. – Almaty, 2008. – 58 b.

Лингвистические основы развития речевой деятельности младших школьников

А.А. Исатаева¹, Г.И. Уайсова¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

Аннотация

В статье рассмотрены лингвистические основы развития речевой деятельности младших школьников. При формировании речевой деятельности речь имеет особую роль в формировании текста. Было показано, что речевая деятельность требует не составления отдельных предложений, составления нескольких предложений, также грамматического и смыслового характера и речи в виде целого текста. Следовательно, конечным результатом формирования речевой деятельности учащихся начальных классов должно быть произведение, рассказ, то есть текст. Анализируются труды ученых о роли текста в языковом отношении. В начальных классах представлены основные понятия по тексту, а так же показаны научные признаки. Также было отмечено, что через чтение и обсуждение текстов можно научиться правильно говорить и писать. На их основе предусмотрены пути развития речи учащихся начальных классов через текст.

Ключевые слова: слово, предложение, текст, развитие речи, речевая деятельность, признаки характерные для текста, виды текстов.

Linguistic bases of primary school children's development of speech activity

A.A. Issataeva¹, G.I. Uaisova¹

¹Abai University (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

The article considers linguistic bases of primary school children's development of speech activity. When forming speech activity, speech has a special role in the formation of the text. It was shown that speech activity requires is not making separate sentences, but making several sentences, as well as grammatical and semantic character and speech in the form of the whole text. Therefore, the final result of the formation of speech activity of primary school students should be a work, a story, that is, a text. The article analyzes the works of scientists on the role of text in language relations. In primary classes, the basic concepts of the text are presented, as well as scientific features are shown. It was also noted that through reading and discussing texts, you can learn to speak and write correctly. On their basis, ways of developing the speech of primary school students through text are provided.

Key words: word, sentence, text, speech development, speech activity, signs characteristic of the text, types of texts.

Редакцияға 05.12.2020 қабылданды.